

TEMESI FERENC

A 48-56-os zongora

(REGÉNYRÉSZLET)

■ Próba. A lány hajladozott, mint a hegedűszó, karcsú volt, mint egy szűk szekund. Bartók csak nézte. Csak most ötlött eszébe, hogy a hegedű a nő, a vonó az izgalmat adó férfi. Aki megszólaltatja a nő hangjait. A zene ott van a levegőben, s az ember egész testén áthatol. Amíg szól a zene, addig vagyunk.

A lány haja válla közepéig érő, nagyhullámos, nőies őserőről tanúskodó, kicsit Cléo de Mérode francia táncosnő frizurájára hajazó volt. Egy 14 éves lánynak! A ruhája nyaka, mint egy kinyílt őszi rózsza. A melle, ha levegőt vett.

Ó lenne a tökéletes, de még túl fiatal, gondolta Bartók.

Ezt képtelenség eljátszani! A lány toppantott egyet a cipellőjével. Bartók szelíden ránézett, és azt mondta:

A lehető megkérdozte egyszer a keresztülvihetetlen: Hol élsz te? Mert én a bátrak kézszorításában. Ó, én bizony a gyengék, a tehetetlenek álmában, volt a felelet.

Csönd lett.

Kezdjük hát előlről, mondta a férfi.

A lány szeme! Ez mindenén túlnéző, álmatag, révületes, leigázóan igéző, égalja kék szempár! Csak ne nézne rám, gondolta. A szemét nézem, és a tehetségéről meg is feledkezek. Ez egy dacos szájú csodagyerek, akiről nem dőlt el még, hogy lesz-e csodafelnőtt. Alighanem lesz.

A lány megint hisztizett. Nem és nem ment a játék.

Nézze, mondta Bartók. Tegye most le a hegedűt egy kicsit a zongorára. A lány meglepetten engedelmeskedett. Egyszer volt egy hegedűs, kezdett bele Bartók egy történetbe, aki szólóestet adott egy ideggyógyászati szanatóriumban. Nagy sikere volt. A koncert után bekopogott a szobájába egy bennlakó. Nagyszerűen játszott, mondta. A Paganini capriccio lélegzetelállító volt, a Bach ellenpontok nagyon tisztán jöttek elő, és Debussyben az a tagolás mesterien sikerült. Ó, köszönöm, mondta a hegedűs. Egész normálisnak látszik, gondolta. Véletlenül nem zenész ön? De, felelte a bennlakó. Egy zenekar koncertmestere voltam évekig. Eljátszottam mind a nagy hegedűversenyeket, Beethovent, Brahmsot, Mozartot, a többi nagyot, mind. Ó, ez igazán meggyőzően hangzik, mondta a zenész. És szólóestjei is voltak? Ó, igen, A nagy szonátákat mind játsztam. Bach, Vivaldi, Kreisler, Vieuxtemps, a nagyokat mind. És kamarazenét nem játszott? Ó, dehogynem. Duettek, triókat, kvintetteket, sextette-

ket, az egész repertoárt, mondta a beteg. És vonósnégyest, nem? A beteg ekkor felugrott, és felüvöltött: Vonósnégyest, azt! Vonósnégyest! Persze! Vonósnégyest!!!

A lány mélyről jövőn felnevetett.

És maga írt már vonósnégyest?

Még nem. De mire maga felnő, fogok, mondta a férfi. Magasabb nálam, gondolta. Próbálkozzunk tovább, jó?

Egy újabb toporzékolás után Bartók megkérdezte:

Miért kisebb a hegedű a brácsánál, hm?... Valójában ugyanakkora, csak a hegedűsök feje nagyobb.

Csend volt, míg a kisasszony lenyelte a gyors választ, és a lassított változattal jött elő.

És azt ismeri, hogy Naszreddin Hodzsa hegedül? Stefánia nem várt feleletet, folytatta. Pontosabban fűrészelt. Egész nap egy hangot nyúzott: Nyi-i-i-i-i-i! A felesége nem bírta tovább. Te el akarsz pusztítani! Mit csinálsz? Hegedülök, felelte Naszreddin. Láttam én hegedűsöket, mondta az asszony. Azoknak futottak az ujjai a húronkon. Hát persze, mondta Naszreddin, mert ezt a hangot keresték: Ny-i-i-i-i-i-i!

Bartók mosolygott. Na, ezután simán ment a próba.

Egy csellistával kíséri majd 1902. március 4-én, egy mosolygós kedd délután, egy Matthieu nevű francia énekest Bartók, Geyer Stefi, a csodalány, és a hangok versenyén a Zeneakadémián.

Mondtam, mindez csak próba volt.

*

■ Geyer Stefi már tizenkilenc évesen Hubayhoz járt mesterkurzusra a Zeneakadémiára. De volt ott még egy frissen kinevezett tanár is. Bizonyos Bartók. Aki ekkor már tudta, fényes virtuózpálya vár a lányra. Az együttmuzsikálás örve alatt folytak találkozásaik. Azok a pillantásváltások közben! Néha egy véletlen, ideges érintés.

1907. június 28-án, pénteken történhetett valami Jászberényben, ahová Bartók népdalgyűjtés ürügyén kísérte el a nagynénjét, a helybéli patikus nejét meglátogató lányt. (Fivéri felügyelettel!) Az I. hegedűverseny eszméje itt születhetett, mert a második tételben ez a titokzatos évszám szerepel.

Bartók mulattatni próbálta a lányt.

Tudja azt maga Stefi, hogy Lehel vezér kürtjét nem fújni kell?

Hanem?, kérdezte a lány.

Hát ütni vele. Lehetőleg császárt. Fejbe. Elefántagyar, az jó ilyesmire.

Ennél szellemesebb nincs?, kérdezte Stefi. Ilyen volt. Aki ezt nem bírja, ne szóljon hozzá. Ő egy örökös *cantus firmus* volt, az ellenpont alapját képező fődallam az énekhangra írt zenében, hogy úgy mondjam.

A jászok múzeumából kijövet a három fiatalember (Bartók is csak 26 volt még) szokatlan tréfával lepte meg a kisvárost.

Hármasban kánon énekléssel szórakoztattuk magunkat, mesélte később a lány. Ezeket Bartók írta nekünk, mondta Stefi, kromatikával meg bonyolult hangközökkel igen megnehezítve.

Végül azt mondtam neki:

Most énekeljünk valami könnyűt és vidámat.

Bartók erre teli torokból rázendített egykori tanára, Hans Koessler egyik szerzeményére, a négyszólamú „Gessellschaftskanon”-ra:

„Der Esel ist ein dummes Tier, was kann den Elephant da für? I-a, i-a, i-a...”

Remekül szórakoztunk.

A Gyöngyösi úton sétáltak, aztán befordultak jobbra a Sírkert utcán, végül a Mész-szelátó utcában pihentek meg egy építkezés mellett, termes akácfa árnyékában.

Azt tudják, hogy kezdetben vala a fúvós hangszer, vágott egy történetbe Bartók. Bizony. (A lány jelenlétében gyakran beszédes volt, maga se értette, miért.) De sok ember buta volt a hangszerhez. Ezért főnököket neveztek ki föléjük, akik dobozokra kifeszített húrokon játszottak. Értelemszerűen ők voltak a vonósok. Vagyis maga, Stefi. Aztán az emberek rájöttek, hogy néhány tompa fejű még a vonós hangszereket sem képes megbízhatóan működtetni. Na nem maga, ifjú úrhölgy, ezt igazán nem mondhatom. Nos, akik kihullottak a vonósok közül, azoknak a kezébe nyomtak két botot. Azzal üthettek bármit, amit értek. Őket hívjuk ütősöknek. Akik még ehhez is ostobák voltak, azoktól elvették az egyik ütőt, és azt mondták nekik, álljanak a többi zenész elé. Ők lettek a karmesterek. Úgy ám!

A közös ellenség fölelmegetése mosolyt csalt Stefi arcára. A bátyja felnevetett.

Tudja Stefi mi a különbség isten és egy karmester közt? Isten nem hiszi, hogy ő karmester.

A nevetés buboréka szétpattant a nyári hőségben.

De Bartók ma nem tudta abbahagyni.

Tudja Stefike, honnan tudom, ha kegyed hamisan játszik?

Nem túl barátságos pillantás volt a válasz.

Onnan, hogy mozog a vonója!

Stefi hajkurászni kezdte Bartókot a napernyőjével a téglarakások közt, de arra ügyelt, hogy ne érje utol.

*

■ Geyer Stefi kicsit tovább húzta a vonót a kelletténél, Bartók reménykedni kezdett. De szerencsére el kellett utaznia, gyűjteni. A július-augusztust Gyergyóban és Csíkbán töltötte, na meg Vésztőn. Július 14-i, Csíkrákoson kelt levelében ezt írta:

„Csak az öröm kárpótol a körülményekért, a mi abban telik, hogy saját fülemmel hallom azokat a különös hangú balladákat, melyek, mint egy rég letűnt kor költészetének maradványai vannak gyűjteményeinkben. Mikor annak idején ezeket először olvastam, alig hittem volna, hogy mindez manapság még a nép ajkán él. Hallom ezt az ódon beszédet, amely már-már kivesző félben van; s nem minden megihatottság nélkül gondolok arra, hogy itt egy letűnedező kor utolsó nyomai vannak előttem,

melyet utánam 40–50 esztendő múlva senki emberfia már nem fog meglelni.” (...) „A régi típusú magyar parasztdalok, népdalok, mondjuk ki ősdaloknak az a közös sajátosságuk, hogy hiányos hangsorok, a melyek hasonlítanak az őskínai hangsorhoz.”

(...)

„A ki szenvedés adta gondolatokat akar teljesen megérezni, annak szenvednie is kellett már. Nem gondolta?! – Én hálás vagyok a sorsnak minden göröngyért, a mit utamba görgetett; nehéz volt a küzdés, de hiszen a *küzdelem erősít*. Ez edzi a lelket a későbbi bajok elviselésére, melyek elől egyetlen egy komolyan gondolkodó ember nem menekülhet.”

Ez bizony már egy alig leplezett vallomás. Hát még ha hozzá vesszük, hogy ugyanebben a levélben hosszan fejtegetett kottás idézet következik Wagner Tristan és Izoldájából, ami az úgynevezett Tristan-akkord. Ezt fűzi hozzá. „Hogy érezheti át egy gyermek ezt a megrendítő, világra szóló fájdalmat, amit éppen ez az akkord kifejez?!”

Stefi nem volt már gyermek, elérte a célozgatást, és válaszlevelében megkérdezte Bartókot, hogy szólíthatja-e barátjának.

Bartók alig bírt magával örömeiben. Augusztus 20-i levelében kottasorokat vet papírra, 12 ütemben. A szöveg:

„Szabad engem, szabad engem, szabad engem, szabad engem, szabad engem, szabad, szabad, szabad, szabad, szabad, szabad, szabad engem, barátjának nevezni.”

A darab utolsó akkordját, a dúr-alapú négyes hangzatot, utóbb Geyer Stefi-akkordnak nevezte el az irodalom. Így lehetett valakiből akkor akkord.

Bartók ezt a témát nem sokkal később beleépítette az I. vonósnégyes zárótétele előtti anyagba. Fontos, hogy a Trisztán-akkord és a Geyer Stefi-akkord egymás mellé kerül, szinte magyarázza egymást.

Hanem a levélnek volt egy baljós megjegyzése is: először említi Bartók az öngyilkosságot, itt még csak elméleti lehetőségként. Későbbi, a nőhöz írott levelekben még négyszer írja le, egyre inkább magára vonatkoztatva. Reménység és kétségbeesés közt hánycódik, és végül, amikor kifejti álláspontját, azzal el is vágja a kettejük kapcsolatának szálát. Lássunk részleteket ebből a híres-neves levélből:

„Vésztő, 1907. szeptember 6.

Kedves Nagysád.

(...)

„Hisz oly szép az élet, annyi sok szép van -----természetben-----művészetben-----tudományban.” Ez a legszebb, a mit eddig nekem írt. Mert teljesen egyezik az én felfogásommal.

(...)

A kedves 4-5 sor után hirtelen olyan súlyos kérdést dob kettőnk közé, mint még eddig egyszer sem. (...) Föltétlenül meg voltam győződve – bár erről sosem beszél-

tünk – hogy Maga, „istenfélő”. A kombináció nem volt nehéz. Annál nehezebb nekem ehhez (így!) a tárgyhoz hozzászólni. Szinte félek bele-kezdeni.

(...)

A biblia csudálatos következetességgel épen a főbb igazságok ellenkezőjét hirdeti: hiszen nem isten teremtette az embert saját képére és hasonlatosságára, hanem *az ember alkotta istent saját hasonlatosságára*. Hiszen nem a test halandó és a lélek halhatatlan hanem épen fordítva. *A lélek mulandó és a test (vagyis az anyag) örökkévaló.* (...) Ha legalább semmire oktatnának! A tiszta földet könnyebb megmunkálni, mint azt, a melyet bedudvásítottak.

Nálam ez a világrend jóvoltából rám rótt küzdelem így folyt le: 14 esztendőskoromig, mint tisztelője a „tekintélynek” buzgó katolikus voltam. (...) 15–16 esztendőskorunkban részletesen tanultuk az iskolában az egyházi erkölcsant, ceremóniákat, dogmatant, egyháztörténelmet; egy buzgó hittanár igyekezetéből sokkal többet az előírt anyagnál. (...) Megtudtunk egyet-mást az egyház irgalmasságáról is, hogy pl. eretneket a pápai határozmányok alapján senkinek házába fogadnia, élelemmel ellátnia kiátkozás terhe mellett tilos. (Ilyen eretnek vagyok most én is.) Tanárunk buzgalmának megvolt az a fényes eredménye, hogy azóta elvben többé nem vagyok katolikus.”

„Maga már több ízben írta, hogy kevés tapasztalata van. Most azt mondja, hogy nem filozófus. Hiszen a vallástan sem egyéb tiszta filozófiánál. (...) Magának nincs „komolyabb tapasztalata”, míg nekem habár csekélyke is, de mégis van valamennyi; mert maga még nem filozófus, én viszont még ha keveset is, de mégis valamit már filozofáltam; engedje meg, hogy a fönti két axiómához magyarázatokat fűzzek.

Nézzon végig a mitológiák történetén s láthatja, mennyire igaz az első tétel. A görögök valósággal csont- és husból való isteneket állítottak elének, a kik ép ugy cselekszenek, szenvednek, mint mi. Ezért összehasonlíthatatlanul érdekesebb s művésziesebb mitológiájuk, mint a zsidóké. Az ó-testamentumban jóval homályosabb, ködösebb a Jehova alakja, de azért mégis föl van ruházva bosszúálló, jutalmazó büntető, stb. akarattal vagyis emberi mintára szabott tulajdonságokkal, melyek azonban az örökkévalósággal homlokegyenest ellenkeznek. (...) Az akarat véges, hogy lehet egy máskülönben végtelen lénynek véges akarata?

Azonkívül nincs más bizonyítékunk erre a föltevésre, mint a mindenség létezése. Azt mondják: íme itt van egy „rendezett” világ; lehetetlen, hogy magától keletkezett volna, mert semmi sem keletkezik magától, annál kevésbé ilyen csudásan harmonikus berendezés – tehát! Egy ilyen meg amolyan lény alkotta – következik mindjárt a meghatározások egész sora, milyen is ez a lény. Hogy nincs se keze-lába, se agya, mégis gondolkodik, akar stb.

(...)

Az ilyen okoskodás képtelenség. Pedig így járunk a világgal is. Miért nem mondjuk egyszerűen: *nem tudom megmagyarázni létezésének okát. S ezzel vége.*

S melyik ember ismeri, vagy fogja valaha megismerni az egész viágot? Soha senki! Mert a világ térben és időben is végtelen. A végtelenséggel véges lény pedig nem fog megküzdeni sohasem.

(...)

De hát az „ember” keménynyakú, büszke egy legény. Nemcsak merészen (vagyis elbizakodottan) szembe(n) áll a végtelenséggel, sőt még magának is részt tulajdonít belőle. „A lélek halhatatlan!” mondja. Ne firtassuk, hogy mit kelljen így nevezni, csak azt állapítsuk meg, mit jelent az, hogy ez a léleknek mondott valami halhatatlan. Azt jelenti ugyebár, hogy időben végtelen – de csak az egyik irányba! Mégpedig előre-történő irányba. Azt mindenki el kell hogy ismerje, hogy visszamenő irányba nagyon is véges – akkor kezdődik, amikor az ember megszületik! Elképzelhet-e olyat, hogy a mi egyik irányba véges, a másik irányba végtelen?! Ez fából vaskarika! A mi nek eleje van, annak okvetlenül kell hogy vége is legyen.

(...)

Kezdetben az ember minden körülötte lévő tárgyat, melyen korlátlan uralma nem volt, gondolkodó, akaró lénynek nézte, melyek kezét meg kell nyernie. Mindegyiket megtette kisistennek. Volt annyi istenkéje, hogy se szeri, se száma. Mikor ez kezdett kissé kényelmetlen lenni, s mikor gondolkodása is fejlettebb lett, bizonyos eszmék leszűrésével az istenek számát megcsappantotta. Így lett panteizmusból polyteizmus, ebből monoteizmus s ebből – ateizmus.

(...)

Istenem, istenem, én édes istenem, rövid idővel ezelőtt még mindenkit meg akartam nyerni az ateizmusnak, mert hogy csak a gondolatbeli szabadság boldogít! És most – mindenki csináljon, amit akar, mi közöm hozzá. De nagy baj lesz, ha az istenek belém kötnek s törvényileg kötelezni akarnak mindenféle...

Ah! Hiszen nem is így akartam erről írni – csak méla, lágy hangnemeket érintve, disszonanciák nélkül. A végén mégis féktelenkedésbe estem. Az enyim a disszonanciák birodalma!

Maga kívánta, hogy írjak erről, mégis kérem ne nehezteljen érte, tekintsen rám úgy, mint eddig. S nagyon kérem, *ne sajnáljon* felfogásomért, a sajnálkozás nagyon fájna. Ugy-e észrevételeket fog tenni hosszadalmas fejtegetéseimre? De hogyan? Írásban? Szóban. Elég hosszú választó vonal-e az a 10-12 km, mely közöttünk van, hogy egymásnak írassunk? De ha valamikor ír, lehetőleg ne olyan időpontot válasszon, mikor unokatestvérhez kell menni, s mikor tollába szorul a levélnek 2/3-a.

„Tudnék és szeretnék még egy pár ívet telefirkantani, de nem lehet. Ma este átmegek Budára.” Micsoda kolosszális betűkkel ír! Ez a 2 mondat magánál épen 2 sor! Még valamit a létcélról.

Én nem a relatív, az abszolút létcélról beszéltem.

Vagy kisebb arányokban jóformán mindenkinek s mindennek van létcélja, a szunyognak és a bolhának is. Nekem például a legszűkebb arányokban pedig az, hogy ennek a félurakból álló züllött társaságnak, melyet magyar intelligenciának nevez-

nek, javát szolgáljam, népdalgyűjtéssel stb. stb. Hálából ezért kapok kenyeret és a nevem a lexikonba legközelebb beleteszik (hogy annál könnyebben találjanak rám az ország összes tehetségtelen s akadémiaiba vágyakozó protekcióra éhes billentyű-veregetői). A létcél s jutalom egyaránt fényes.

(...)

Egészen bizonyos, hogy egy évezred mulva, 10 ezer év mulva egész munkásságomnak nyoma se lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe sülyedt. Vagy ha még nem akkor, hát később. S mindnyájunk munkájának ugyanez az osztályrésze. Nem volna kellemes munkánkat csupán ezzel a lesújtó tudattal végezni. Ehez életkedv és érdeklődés kell a létező Mindenség iránt. Lelkesedni kell azért a szentháromságért, a melyről a levelében olyan szépen ír. Ha én keresztet vetnék, azt mondanám „A Természetnek, a Művészetnek, a Tudománynak nevében- ----”

Hát nem elég ez?! Magának még az ígért túlvilág is kell! Ezt nem értem.

Különös lehet csupán írásban barátkozni. Ilyesmit hogyan lehet elkezdni??!

Maga még nem filozófus? Sebaj! Csak az akarjon lenni.

Még zöld? Sebaj! Csak meg akarjon érni.

(Nem is olyan zöld!)

Megengedné-e, hogy néha olvasmányokkal lássam el?(...)

Hétfőn ½ egy felé feljőnnék. Remélem, hogy addigra szabadulok az akadémiaáról.

Ha nem volna lehetséges de. 10 óra felé letelegrafálnék. (...)

Éjfél után egy az óra, reggel 6-kor már utazom visszafelé. Mintha csak azért jöttem volna Vésztőre, hogy levelét fölfogjam s innen válaszoljak.

Gondolkozzék a „Végtelen”-ről; borzongjon meg tőle, és hajtson fejet előtte.

Üdvözli

egy istentelen

(aki becsületesebb, mint az istenesek nagy része)”

De hát mit gondolt Bartók?! Kihúzza a talajt a lány lába alól, nem hisz a túlvilágban; aztán fenyegetőzik, sürget, kétségbe von, atyáskodik, olvasmányokat helyez kilátásba – mint aki már bévül van. Pedig nincs. Aztán észbe kap: tekintsen rám úgy, mint eddig. Na, ez az, ami már nem megy. Egy héttel korábbi levelében azt írta a nőnek, aki háromezer évesen született, mint mindegyik:

„Ami a tradíciót illeti, ez csak az átlagemberek szent-szentírása. De épen a Geyer Stefik azért teremtődtek, hogy ne dőljenek igájába...”

Hogy a Geyer Stefik mire teremtődtek, azt ők maguk szokták bizony megmondani, kedves tanár úr. Miként azt rövidesen ön is be fogja látni.

*

■ Öt nap múlva újabb válaszlevél érkezett G. St. nővésznő, akarom mondani művésznő számára. Bartók tanár úr mélyebbre ásta magát a bajok kútjában, mint valaha is. Kifogásolta, rosszalotta a nő levelében leírt, a materializmust érintő bírálatot.

A hagyományos nevelést kapott, úri, felső középosztálybeli lányt inkább elijesztették, mintsem meghódították volna Bartók fejtegetései. Ebben a levélben, mintha Bartók már érezte volna a sorsát és szerepét ebben a végzetes és mindent felforgató szerelemben.

„Kedves Nagysád.

1907. szept. 11. (?)

szerda

Szinte sírtam, amikor levele végére jutottam – pedig ez nem mindennapos dolog nálam, mint sejtetheti. Íme az emberi gyöngeség! Előre tudtam, hogy ilyesformán fog válaszolni, s mégis fájt. Mért nem tudtam közönyös hidegséggel végig olvasni, mért nem tudtam fölényes mosollyal letenni a levelét.

(...)

Ha legalább nem írt volna semmit a keresztvetésről! Miért kellene ilyen ceremóniák egy istennel való érintkezésünkben. Ha valamiképen hihetnők isten létezését, teljes képtelenség volna őt olyannak gondolni, a ki a formalizmus híve. (...)

Egy szép megjegyzése az, hogy egy emberélet nem volna elég az „üdvösség” elnyerésére. Sajnálom hogy utolsó levelemben nem írtam egyúttal a lélekvándorlás különös eszméjéről.

Tegyük föl, hogy *létezik* szellem, s hogy ez különböző földi testeket elevenítve meg többszörös földi lét után végleg megszabadul az anyagtól. De lehet ezt egy és ugyanazon szellem láncolatos életének nevezni, ha a szemeket nem kapcsolja össze az *emlékezés*?! Volna-e ennek értelme? (...) Ha a mi „lelkünk” születésünk előtt más testben volt, de mi erre nem emlékszünk vissza, az annyi, mintha lelkünk nem létezett volna ez előtt. *Csak az emlékezés ad létünknek időbeli kiterjedést.*

(...)

A ki komoly zenéhez nem ért, az más módon is jelét adja annak, hogy zenei esze nem olyan fejlett, mint a komoly zeneértőké. De az istenben hívők legnagyobb része – ezt el kell ismerni – a kisebb észtehetségekhez tartoznak, míg teljesen kultiválatlan eszű ateistát egyáltalában nem találunk.

(...)

De hát mért olyan nagyon-nagyon gyöngé magam s mért fél minden olvasmánytól. Hiszen ez kétségbeejtő. Még annyi erőt se tulajdonít magának, hogy hitét meg tudja tartani?

...Maga nem merné elolvasni Nietzsche „Zarathustráját”, bármennyire érdekelné Strauss-é!

Épen most olvasok egy fejezetet Rousseau Emil-jéből mely isten létét bizonyítja. Ebből láthatná, mi a modern teizmus. Engem persze folyton ellentmondásra ingerelt.

Nem értem, mért mondja az öngyilkosságot olyan gyáva tettnek!

A meddig engem érdekel a világ, és ameddig *valaki* miatt kötelességemnek tartanám, hogy továbbéljek, addig föltétlenül nem követem el ezt a „gyávaság”-ot. Szegény jó mamámnak életébe kerülne az én halálom – hugom szeret ugyan meg is si-

ratna, de nála ez nem volna olyan jelentőségű csapás. A meddig mamám él, a meddig engem a világ érdekel, addig öngyilkos nem leszek. De aztán?

(...)

Levele olvastán zongorához ültem – az a szomorú sejtelmem van, hogy az életben nem lesz más vigasztalóm, mint a zene. Pedig---

♪ ez a maga „Leitmotív”-ja

♪

♪ (három kotta sor)

Egy idő óta oly különös hangulatban vagyok, egyik szélsőségből a másikba esem. Egy-egy levele, sőt egy-egy sora, szava a legnagyobb ujjongásba hoz, egy másik meg majdnem könnyekre indít, úgy fáj ---- Mi lesz ennek a vége és mikor --- Valóságos állandó lelki mámor. Dologhoz (komponáláshoz) épen az kell.

(...)

Az örülségre találó szava van a magyaroknak: *lelkibeteg*. *Beteg a lelke*, rosszul, rendetlenül működik, míg el nem pusztul. A kik ezt a szót alkották, nem hittek a lélek halhatatlanságában.

Sokszor üdvözli

B.

Félek, hogy sokszor fogunk még ebbe a kerülendő témába ütközni. Nem gondolja?

Abban egyezünk, hogy nekem is könnyebben forog a tollam, mint a nyelvem --- Erről máskor többet.”

Szeptember 20-án kelt levelében, amelynek megszólítása a Geyer Stefi-motívum három változata, folytatja az előző levelek szenvedélyes, trisztáni hangját.

„Leitmotívjai körülrepdesnek, egész nap velük, bennük élek, mint valami narkotikus álomban. És ez így van jól; az én munkámhoz *ilyen* ópium kell, még ha idegölő is, ha mérges is, ha veszedelmes is.”

Szeptember 26-án kelt Bartók levelezőlapja a kisnagysádnak, melyen a hegedűverseny jelenlegi második tételének két részlete olvasható. Felirata: „útravalóul.”

Két hónap múlva, november 26-án a szakítás előérzetének borús hangulatában ezt írja Bartók:

„Azóta már ez a

♪

hangulat is lefoszlott rólam, s a mi megmaradt az már csak a ködszürke valóságnak ijesztő váza. Micsoda sivárság, micsoda fáradtság nehézkedett rám! S legrosszabb hogy ez beleveszi magát levelembe is. Mert nem tudok ellene küzdeni. Július óta a legcsudásabb lelkiállapotoknak ezerféle változatán estem át. Most túl vagyok mindenféle krízisek veszedelmén, s nemsokára megint annak a semleges közömbösségnek leszek a rabszolgája, melyet már sajnos oly régóta ismerek. Ez az egy hú

lesz hozzám mindhalálig. – Bár kezdettől fogva reménytelennek láttam mindent, mégis vakon nekimentem, nem bírtam már ki ezt az ádáz egyforma szürkeséget. Hátha – gondoltam – új érzéseket kapok s esetleg valami újat alkothatok. S ebben az egyben nem csalódtam.

Ezután kottaidézet jön, méghozzá a Hegedűverseny nyitó gondolata, a Geyer Steffi-motívum, D-dúrban. S így folytatódik:

„Ez az idealizált zenei kép minden akkori gondolatomat érzésemet magába vette. Olyan közvetlen zenét még soha nem írtam, mint ezt, melyet Maga egy emlékeztető napon oly nagy közönnyel hallgatott végig – a milyennel talán most ezeket végig olvassa. Az is akkor egyike volt a kríziseknek. És én elég balga módon kiszíneztem már előre a bemutatót – és aztán mindabból semmi sem lett.”

Néhány évvel korábban Bartók még kétségbe vonta, hogy megélt eseményeknek, az élet átélésének, az élménynek bármilyen közvetlen hatása lehetne a kompozícióra. És most tessék!

Az I. Hegedűverseny és az I. vonósnygyes cáfolta ezt a vélekedését. Bartók zenei pályájának újabb fordulópontja ez. Először sikerült személyes élményét közüggé emelni, általánosítani, és ettől kezdve megy ez a saját medrében, akár az élet. A tökéletes technikai tudás teljes fegyverzetében.

November 29-án Bartók ismerteti az akkor még háromtétélesnek gondolt Hegedűverseny dramaturgiáját. „28-án este különösen sokat gondoltam Magára, megszületett koncertje utolsó főtémája. A II.-ből is kialakult egy is, más is.. (...) Meg van már az idealizált G. St. zenei képe – ez mennyországi, bensőséges; megvan a szilaj G. St.é is – ez humoros, elmés, mulattató. Most meg kellene szerkeszteni a hűvös, néma G. St. képét. De ez csúnya muzsika lenne.”

Bartók még mindig fenyeget, s ez nem javítja helyzetét...

December 8-án azonban már így ír. „Most maga ismét segített rajtam. Régi erőm meg jött, s a maga darabja készül. A II. tétel azt hiszem, még jobban fog sikerülni, mint az első. Pedig fordítva szerettem volna. Talán azért van ez, mert azóta megint fejlődtem egy keveset.

(...)

Maga kedves, maga jó, maga tündéri, maga bűvös hatalmú leány! A kinek csak néhány tollvonásába kerül, hogy a fekete, ádázul gomolygó felhők eltakarodjanak az égboltról s rám ragyogjon a fényes nap. Maga hallgatag, maga rossz, maga kegyetlen, maga fukar leány! Hogy annyira fősvénykedik bűbajos erejével!

Még a „nekimenésről” volna szavam. Az olyas valami volt, mint amikor egy életunt, de edzett ember nekimegy a halálveszedelemnek, hogy bármiként is, de változtasson a helyzetén. S ennek időpontja jászberényi utam volt. Mikor oda meghívtak, rajtam múltott elmenni vagy nem. S a második esetben abba kellett volna hagyni a magukhoz való járást, tovább evickélni a szürke egyformaságba – s minden más-

képp lett volna. De jobb hogy így lett...(…) Maga tudja, hogy nekem mit jelent ez a darab? Nem tudja; megmondom: *mindent*. – És magának?”

„Ahhoz a végső határhoz jutottam, a melyen túl nem kérhetek senkitől szerelmet, nem kérhetem senkitől, hogy ossza meg velem életét, érzem és meggyőződésemet, hogy nem vár más rám csak a hosszú egyedüllét. Le kell mondanom örökre erről a belső boldogságról... Talán akad számomra is valami jótékony tüdő gyulladás vagy más efféle, hogy feltűnés nélkül távozhassam innen a hol semmit sem várhatok.”

December 21.: „E hét valamelyik napján mintha felsőbb sugallatra, oly hirtelen ötlött eszembe az elvitázhatatlannak látszó kényszerűség, hogy a maga darabja nem is állhat csak 2 tételből. 2 ellentétes kép: ez az egész. Most csak azt csodálom, hogy ezt az igazságot nem láttam meg előbb. Az embernek ritkán nyílik meg a szeme.”

December 23-án Bartók megfeszített munkával befejezi a karácsonyi ajándéknak szánt kompozíciót, és túlzott szívéllyességgel ír Stefániának, mintha ő lenne a tanítvány s a lány a tanárnő:

„Este 9-től reggel 6-ig írtam, mert okvetlenül be akartam nyújtani magának a hegedűkoncertet; vajjon megfelel-e? Elfogadja-e?

Lesz-e szíves megvizsgálni a hegedűszólamot praktikus berendezés szempontjából; és mikor beszélhetünk e vizsgálat eredményéről? Sajnos nem állapodtunk meg abban, hogy mikor jöhetnek. Nem volna-e alkalmas szombat vagy vasárnap. Azért siettem olyan eszelős módon ennek a megírásával (skizzekből kellett kiírni), mert ezzel a koncerttel terveim vannak, bár a “publikum” ilyesmit nehezen vesz be. De erről nem tehetek. Szerintem ha nem jobb a szerenádnál (a II. Szvit, melyet Csíkban hangszereltem) legalább is ép oly jó; de nekem százszorta kedvesebb, mert – magáról és magának (egyedül) szól. Ezt igazán a lelkemből írtam; és mit törődnek azzal, ha senkinek se tetszik, csak Magának tessék. Félek, most kevés ideje lesz vele bíbelődni, pedig nagyon szeretném valamennyire hallani magától az esetleges javítások miatt. Egészen kába vagyok ettől az erőmfőlötti versenyírástól, lehet, hogy itt-ott bolondokat írtam össze. Majd kijavítjuk.”

Találkozást akar kieroszakolni minden módon. Még megalázkodás árán is. Mintha nem tudná: ilyenkor egy újabb találkozás végzetes hatással lehet az életére, amit eddig kiírni vélt magából, letudni vélt a szenvedésből, az újult erővel támad, mint a szívfájdalom, a hányattatás kezdetekor – oda löki vissza a szerencsétlen szerelme. A lány csak néz reá: ő már nem tudja meggyógyítani ezt az embert. Ha akarná se.

*

■ 1908. január 7-én Bartók naplószerű feljegyzésekbe kezdett. Első oldalán ez olvasható:

„Áttestem a remény, kétség, kétségbeesés minden fázisán.”

Egy hét múlva ezt jegyzi fel:

„Néha-néha, úgy napjában egyszer, mintha rosszul dobbanna a szívem, mintha rossz helyre, cigányútra küldené a vért. Egy-egy ilyen csütörtököt mondott dobbanás után úgy érzem, mintha nagyot fáradtam volna az előbb. Pedig rendesen teljes testi nyugalomban voltam. Furcsa! Régen ismertem ezt az elcsuklott szívverést, de azelőtt meglehetősen esztendősi látogatásokkal. Most pedig mióta megvan a hegedűkoncertem – azaz hegedűkoncertje, napos vendég. A műzsák drágán adják nekünk halandóknak az inspirációt.”

Február 6-án Bartók kézhez vehette a szerelmi felmondólevelét, Stefi nagysádtól. Február 8-án válaszolt reá egy 15 oldalas búcsúlevelében:

„Tehát búcsúznom kell örökre, utoljára írok magának! Utoljára!... Hát nem értette mégse, mit jelent nekem ez a hegedű koncert – az I. tétel, hogy ez az én magához intézett vallomásom? (...) A hegedűkoncert partitúrája febr. 5-én készült el, ép az nap, míg maga a halálos ítéletemet megírta. (...) Elzártam a fiókomba, nem tudom megsemmisítem-e vagy ott hagyjam elzárva, hogy csak halálom után találják meg és – szórják széjjel az egész beírt papírcsomót, az én szerelmi vallomásomat, a maga koncertjét, az én legnagyobb művemet – a szemétkébe.”

Február második felében mégis elküldte a partitúrát. „Vasárnap csak egy hajszál választott el attól, hogy halálra ne szánjam magamat. – Ma kedden egyetlen barát-nőm, Emma ígéretet vette erre az esztendőre, hogy nem teszek kárt magamban – komoly ígéretem szent szó, mindenki ez irányban az év végéig nyugodt lehet”, írta.

Bartók a megaláztatásból és érzelmi elutasításból fakadó, hihetetlen erővel felcsapó férfiúi dühét a szépséges Stefi iránt önmaga ellen fordította. Hogy mit ígért meg és kinek, az más kérdés. Dolgozott ő, dolgozott szegény, amennyire bírta, neki kezdett annak a vonósnegyesnek is, amit oly könnyelműen ígért meg a még kamaszodó leánynak. De nem ment, semmi sem ment. A kottalapok a földre hullottak, utánuk se nyúlt.

Rácsapott a zongorára bal ököllel, a zongora felsikított. Rögtön meg is bánta, hogy igavonó társát ütlegeli. Ráadásul drágán bérelt zongora volt ez. A kölcsönző szinte kizárólag a XIX. század közepén alapított, megbízható német gyárak készítette zongorákkal foglalkozott, úgy mint August Förster, Blüthner, C Bechstein, Feurich. A legjobb márka azonban az 1828-ban Wien-Neustadtban alapított Bösendorfer volt, ilyet bérelt Bartók is, ha nem is a nagyon hosszú fajtából: olyan százhetven centi fölötti lehetett.

A kottatartón ott díszelgett a fényképe szenvedései okozójának. A lány szeme azt mondta: a lábamnál heverték. A kezében a hóhérszerszámok: hegedű, vonó. Ilyen magasra nem emelt senki lánya, de nem is lökött ilyen mélyre. A férfi lehajtott a fejét, és sokáig úgy is ült, meredten. A bánat szétmarta a gyomrát, a szája kiszáradt, égett a torka, de nem tudott sírni. A fényképen a lány haja közepén elválasztva, két oldalkontyba fogva, melyek dúsak, fészesek voltak. A frizura erősen emlékezte-

tett Johanna Terwin, német színésznő hajviseletére. A két fülre fésült konty olyan volt, mint két hatalmas fejhallgató. Brüsszeli csipke rátét díszítette a ruháját.

A kép alatt ott volt a borotva, melyet Bartók édesapjától örökölt: hosszú, éles pengéjű.

A férfi egyik cigarettáról a másikra gyújtott, volt hogy kettőt szívott egyszerre. Ha valami eszébe jutott, a zongorára tette a cigarettát, aztán megfedkezett róla. Tüzet fogott a fatőkén, rezonáló szekrényen és a fakereten a politúr meg a filc. Nem volt ez vészes azért. De Bartók mindezt nem látta. Rengeteg nyugtatót vett be, és a zsebében ott lapult két üvegcsé. Az egyikben morfium alapú barbiturát, a Veronál erősen fogyóban lévő pasztillái voltak, a másikban antypirin, fejfájás és láz elleni, mérgező, fehér por. Valóban keserű szájjal nézett szembe a zongora felhajtott fedelében most kettőnek látszó fogsorával. Odatámolygott Gyugyi Péntek szinte már kiáltóan színesre festett bútorai között egy alacsony, gyűrött lepedős, de kemény, szépen faragott ágyhoz. Lerogyott reá.

Ez lett hát az én halotti énekem, motyogta magának. A zenét azért találták ki, hogy szentesítsék az ember magányát, gondolta még, és mintha pengével vágták volna el a fényt, a sötétségbe zuhant.

A zongora jobb oldalán, amely ekkor már füstölgött, ott állt egy nikkeltábla:

<p>Deutsch Izidor és Társa ELSŐ MAGYAR ZONGORAKÖLCSÖNZŐ Budapest Leltári szám: 48-56</p>

*

■ A szerelemből született három vagy tán négy művet mégis ezen a sokat látott zongorán írta meg Bartók. Nem égett le, csak megpörkölődött, mint ő maga. Különben a drága Stefánia nagysád, aki barátjává tudta tenni Bartókot (s később még négyen írtak hozzá hegedűversenyt, köztük a férje is), már öregen azt nyilatkozta Bartók sikertelen öngyilkossági kísérletéről, hogy: „Literatur!”

Na szép. Ahogy egy lélekgyagász írná le (Freud) Zsiga bácsi után szabadon: „Az ideális külső tárgy elérhetetlenné válásával a szerző kénytelen visszavonni libidóját, és azt a zenei alkotás terén szublimálni.”

Az *I. hegedűverseny* igazi lezárása az *I. vonósnégyes* volt. 1909 januárjában fejezte be. A hegedűverseny második tétele nem elégítette ki Bartók férfiú dühét és bosszúvágyát. A szerelem tárgyát meg kellett semmisíteni a továbbéléshez, legalábbis szellemi értelemben. Az *I. vonósnégyest* átírta, és ebből lett a *Két arckép* zenekarra. A második arckép annyira torz és triviális volt, amennyire csak lehetett, felgyorsítva és variálva az elsőt. A *14 bagatell*ben, ami szintén ekkor született, az utolsó előtti „lento funebre”-ben le is írja a kottába: „Elle est morte”. „A lány meghalt”.

Ennél tisztább gyilkosságot még egyetlen szerelmes sem követett el. „...pályámon a Bagatellek a zongorastílus új irányzatát vezetik be, melyet majdnem minden későbbi zongoraművem következetesen folytat”, nyilatkozta Bartók. Új zongorastílus a „bone and muscle” – csont és izom. Atonalitása, bitonalitása, disszonanciái miatt a korabeli előadók enyhén szólva nem kedvelték. Persze, mit mondhat egy zenész ha a felső sorba négy kereszt, az alsóba meg négy bé van írva előjegyzésnek.

I. vonósnégyes igazi „csúnya muzsika” volt, szecessziós utóromantika, sőt expresszionista groteszk, és közben Bartók első igazán érett és kiforrott remekműve. Megszenvedett érte. Teljes egy évig dolgozott rajta. Rokonságát a Hegedűverseny-nyel nem vitatja senki, de annak megírásakor még nem volt elég a távlat. Nem volt honnét visszanézni, haraggal. A tárgyból lehetetlen. A legnagyobb szomorúság és gyász hangján, nyitja meg a vonósnégyes úgynevezett Lento tételét. Hagyjuk most az intrapszichés lelki dinamikát meg az okos cihológokat és zenebeszerzőket. A lényeg az, hogy kiutat talál a szerelmi halálból újra az életbe.

Hogy mivel?

Nem olyan nehéz kitalálni. Egy ősi, tiszta, pentaton székely keserves az, amelyet még Csíkrákoson gyűjtött volt:

„Romlott testem a bokorba,
Piros vérem hull a hóba...”

A népdal által megtestesített, nagy, testvéri azonosság, segítő közösség ereje húzza ki a kútból Bartókot. Miként talán egyetlen, igaz és méltó barátja megjegyzi, az I. vonósnégyes volt Bartók visszatérése az életbe, ahogy ő írta „belső dráma, afféle retour à la vie”. Ebben a műben Bartók a senki földjén találja magát, és a XX. századi zene néhány alapvető lehetőségét ragadja meg. A kvart újrafelfedezése (mely alaphangköze az ősi magyar népzene) olyasvalami volt a századelő zenéjében, mint a festészetben a perspektíva ábrázolásának feladása, vagyis szintiszta avantgárd. Az előőrs sorsa pedig az, hogy egy radikálisan új cselekvéshez, a korabeli hagyományoknál jóval régebbihez nyúljon vissza megújulásért. Bartók lelki szemei előtt felsejlik az egész új század bizonytalansága, a véletlen sok törvényszerűségével együtt.

A mű befejezése után egy hónappal Ziegler Mártához, későbbi első feleségéhez írja:

„Azelőtt nem hittem, míg magamon nem tapasztaltam, hogy valakinek művei tulajdonképpen az életrajznál pontosabb jelölik meg életének nevezetes eseményeit, irányító szenvedélyeit.”

A szenvedély ekkor már a fiúsan nagy állú, sportos leányt nyaldossa körül, mint a szél, vagy a láng, akinek tehetségére már tizenöt éves korában felfigyelt, a született és szorgalmas szenvedő.